

תרצה יהודה – מפקחת הוראת עברית

הרב יעקב אלבירט – מפקח כולל

עלון (25) 45

שנת ה'תש"פ

בשלה

”וַיִּקְרָאוּ בַּסֵּפֶר וַיְבִינּוּ בַּמִּקְרָא” (נחמיה ח: ח)

הגייה נכונה והסבר לפרשה ולמפרשיה

בנין קל ובנין הפעיל

לֹא-יְמִישׁ עֲמוּד הָעֵנָן יוֹמָם וְעֲמוּד הָאֵשׁ לַיְלָה לִפְנֵי הָעָם (יג, כב)

רש"י: לא ימיש – הקצ"ה את עמוד הענן יומם ועמוד האש לילה.

הפועל ימישי "מבנין הפעיל", דאם לא כן הוה לו לינקוד ימוש בחולם וי"ו" (שפתי חכמים).

ומסביר ה"מזרחי" שזה מה שהביא את רש"י להסביר שהפועל ימישי מתייחס אל הקב"ה ונטה מהפשט שעמודי הענן והאש הם שלא ימוש וזאת מפני – "כי הוא מבנין הפעיל שהוא יוצא = כלומר משמעות בנין הפעיל שיש עושה המפעיל את הפעולה על מקבלה, וצריך פועל ופעול בהכרח = וזה לא מתאים בהתייחס על דומם כעמודי הענן והאש, ולכן והודיע לנו בזה שהפועל הוא הקב"ה הנזכר למעלה והפעול הוא העמוד.

”וּפְרַעַה הַקְּרִיב וַיִּשְׂאוּ בְנֵי-יִשְׂרָאֵל אֶת-עֵינֵיהֶם וְהִנֵּה מִצְרִיִּם | נֹסַע אֲזוּרֵיהֶם...” (יד, ו)

רש"י: ופרעה הקריב. הִיָּה לוֹ לְכַתֵּב וּפְרַעַה קָרַב, מֵהוּ הַקְּרִיב? הַקְּרִיב עֲלָמוֹ וְנִתְלַפֵּץ לְקַדֵּם לְפָנֵיהֶם כְּמוֹ שֶׁהִתְנַה עִמָּהֶם:

לפי המוסבר לעיל נבין היטב את רש"י. כשמדובר בבנין הפעיל עלינו לזהות מקבל לפעולה, ואם כן מי קיבל את פעולת יופרעה הקריבי? ואם אין מקבל לפעולה אז – הִיָּה לוֹ לְכַתֵּב וּפְרַעַה קָרַב, מֵהוּ הַקְּרִיב?

ובאמת לכאורה מכח קושיה זאת מסביר האבן-עזרא: פרעה הקריב - מחנהו. כי הקריב ככל המקרא פועל יולא.

וכך גם בספורנו: ופרעה הקריב את חיל ההמון של כל רכב מצרים.

כלומר לשיטתם המושא, מקבל הפעולה, הוא חיילותיו של פרעה, והתורה לא פרטה זאת.

אך רש"י מסביר: הקריב עצמו ונתחמץ לקדם לפניהם כמו שהתנה עמם.

ולכאורה יש להבין, אם הקריב עצמו, מיהו מקבל הפעולה?

השאלה נשאלת גם בפרק ל"ג פסוק י"א שם נכתב: "וּמִשְׁרָתוֹ יְהוֹשִׁיעַ בְּיַד יְהוָה לְעַר לֹא יִבְיֶשׁ בְּיַד הָאֱהָלִים", שאם המדובר בבנין הפעיל יש להבין מי מקבל את הפעולה.

ומסביר מהר"ל בספרו על רש"י "גור-אריה": ואף על גב דכתיב "ומשרתו יהושע לא ימיש מתוך האהל", חלוק גדול יש כאן ליודעי לשון הקודש, כי אלל בני אדם שייך לשון יואל, כי הוא המזרז את עצמו, והרי הוא יואל בלל זה, כי האדם הוא המזרז את גופו. וכן פירושו - לא ימיש יהושע את עצמו, ומדבר על האדם כאילו היו כאן שני דברים, האחד לעתו, והשני גוף האדם. וכך כתב לקמן (יד, ז) "ופרעה הקריב", ופירש רש"י (סס) הקריב את עצמו ומייהר לפני חיילותיו.

וַיִּסַּע מִלֶּאֱרֶץ הָאֱלֹהִים הַהַלֵּךְ לִפְנֵי מוֹנְגָה יִשְׂרָאֵל וַיִּלְךְ מֵאֲזֹרֵיהֶם וַיִּסַּע עֲמֹד הָעֵנָן בְּפְנֵיהֶם וַיַּעֲמֵד מֵאֲזֹרֵיהֶם (יד, יט) - בנין קל.

וַיִּסַּע בּוֹשֶׁה אֶת-יִשְׂרָאֵל בַּיַּם-סוּף (טו, כב) - בנין הפעיל.

ומפרש רשב"ם, נכדו של רש"י: "וַיִּסַּע - הפעיל, אצל וַיִּסַּע - הוא עצמו נסע. וכן: וַיִּפֹּל בקרב מחנהו. וַיִּגַּשׁ את פר החטאת לשון מפעיל. אצל ויפול ויגש. לשון פועל.

לסיכום, אחת המשמעויות המרכזיות של בנין הפעיל היא "גרימה", ולכן הסבירו המפרשים שאחרי בנין הפעיל יש לציין מיהו מקבל הפעולה.

שם הפועל - צורת המקור

שם הפועל (או: צורת המקור) מהווה חלק מנטיית הפועל. שם הפועל הוא מעין צורת יסוד של הפועל, נטולת זמן וגוף. במערכת הבניינים בעברית יש לכל בניין (למעט הסבילים פועל והופעל) צורת מקור ייחודית לו, הנושאת את סימני הניקוד האופייניים לבניין. למשל, צורת המקור של בניין פיעל תכלול דגש חזק בעה"פ.

ברוב הבניינים ישנן שתי צורות מקור: מקור נטוי ומקור מוחלט.

המקור הנטוי (הקרוי גם "שם הפועל") נקרא כך מכיוון שניתן להוסיף לו את אותיות השימוש בכל"ם. המקור הנטוי נפוץ מאוד במקרא, הן בבידוד והן בצירוף כל אחת מאותיות בכל"ם (כְּשָׁמַר, מְשָׁמַר, בְּשָׁמַר, לְשָׁמַר), וכן בתוספת כינוי המושא (מְעַבְדָּנוּ), אולם כבר בתקופת התנאים נפוצה צורת המקור אך ורק בצירוף לי השימוש (לְשָׁמַר).

המקור המוחלט, לעומת זאת, אינו נוטה בשום צורה ואינו מופיע בצירוף אותיות שימוש. הוא נוסף בדרך כלל לצורך הדגשה, למשל שָׁמַר תְּשָׁמַר, אך גם במשמעות של שם פועל.

להלן דוגמאות לצורות המקור הנטוי והמוחלט בבניינים השונים בפרשתנו:

בנין קל: זָאָה זָאָה, פָּקַד יִפְקֹד, מְעַבְדָּנוּ, שְׁמוּעַ, בְּאֶכְלָנוּ, מְוֹזָה אֲמוֹזָה, בְּשִׁמְעוּ, עֲבַד, בְּרֵאתֶם.

בנין נפעל: בְּהַכְּבִדִי.

בנין פיעל: בְּשִׁלְחוֹ, כְּדַבֵּר.

בנין הפעיל: הִשְׁבִּיעַ הַשְּׁבִיעַ, בְּהוֹצִיאִי.

מקור נטוי בתוספת כינוי המושא: בְּרֵאתֶם, לְוֹזְתֶם, לְהוֹצִיאֲנוּ.

שורשים בפרשה

שורש נח"ה

וּלְאֶזְנוֹם אֱלֹהִים דָּרַךְ אֶרֶץ פְּלִשְׁתִּים (יג, יז)

מפרש רש"י: ולא נחם – נהגם, כמו "לך נחה את העם" (שמות ל"ב), "בַּהֲתַלְכָּךָ תִּנְחָה אוֹתָךְ" (משלי ו').

מסביר רבינו עובדיה מברטנורא (מפרש המשנה) בספרו "עמר נקא" שבו הוא מפרש את דברי רש"י – לא צא רש"י צכאן לפרש פתרון המלה, אלא לפרש דקדוקה ולהודיע שאין המ"ם מן היסוד (= אינה אות שורש), אלא כנוי לרבים, והרי הוא כמו נחה אותם, ולכך הביא ראיה ממילת 'נחה' את העם הזה וממילת 'תנחה' אותם שאין זה מ"ם כל עיקר אלא הה"א בלבד.

כלומר, האות מי היא כינוי המושא.

לְזוֹתָם הִדְרִיף (יג, כא) – רש"י: לנחתם הדרך – נקוד פִּתַח שָׁהוּא כְּמוֹ לְהִנְחוֹתָם, "לְהִרְאוֹתְכֶם צְדָקָה אֲשֶׁר תֵּלְכוּ בָּהּ" (דברים א') שָׁהוּא כְּמוֹ לְהִרְאוֹתְכֶם, אֲף כִּי לְהִנְחוֹתָם ע"י שְׁלִיחַ ...

זְנוּיָת בְּזוֹסֵדֶךָ עִם-יְוָיָה אֵלֶיךָ (טו, יג)

שורש נח"מ

פֶּן-יִזְנוּם הָעַם (יג, יז) – בנין נפעל וסימנו חד"ק: חיריק, דגש וקמץ.

שורש חנ"ה

וַיִּזְנוּ, תִּזְנוּ, זִנְיָם.

שורש לק"ט

וְלִקְטוּ, לִקְטוּ, יִקְטְאוּ, לִקְטְאוּ, תִּלְקְטְאוּ.

שורש מס"ם

וְנָמַס – האות נ' היא של בנין נפעל. הפתח התארכה לקמץ בגלל הטעם – סוף פסוק. זוהי צורת הפסק.

פועל זה הוא מגזרת הכפולים, ולכן בנטייה יבוא דגש באות ס' עקב הידמות שתי אותיות השורש: "הָרִים כְּבֹדֵנָה נְמַסוּ" (תהלים צז, ה)

שורש לו"נ

וַיִּלְנוּ הָעַם עַל-בִּשְׂתֵּהּ ... (טו, כד)

רש"י: ילנו – לָשׂוֹן נִפְעַל הוּא, וְכֵן הִתְרַגְּמוּ לָשׂוֹן נִפְעַל הוּא וְאִתְרַעְמוּ, וְכֵן דִּרְךָ לָשׂוֹן תְּלוּנָה לְהִסָּב הַדְּצוּר אֶל הָאֲדָם – מִתְלוּנָה, מִתְרַעַם וְלֹא אִמַּר לוּנָה, רועם ...

וַיִּזְזוּ בְּיָדָם כִּי תִלְיָנוּ עִלְיָנוּ (טז, ז) – בנין הפעיל.

רש"י: כי תלינו עלינו – שפרעונו עלינו את הכל, ואת צניקם ונשיקם וצנתיקם וערב
רב. ועל פרחי אני זקוק לפרש תלינו צלשון תפעילו מפני דגשותו וקרייתו, שאלו היה רפה,
הייתי מפרשו צלשון תפעלו, כמו "ויזן העם על משה" (שמות י"ז), או אם היה דגוש ואין זו
יו"ד ונקרא תלוננו, הייתי מפרשו לשון תלוננו, עכשיו הוא משמע תלינו את אחרים, כמו
צמרקלים "ויזינו עליו את כל העדה" (צמדבר י"ד):

וכן: אֲשֶׁר-אַתֶּם מִלֵּינֶם עִלְיִי ... (טז, ח)

שם עצם מהשורש לו"נ: תלונות.

שירת הים

מדברי אברבנאל בהקדמתו לשירת הים:

"כל שירה יסדו לה מערכות נגונים ידועים. ולזה תמצא בשירה הזאת, כי בעבור
המשקל נדחקו האותיות והולכך בהרבה מקומות להאריך ולהוסיף אותיות, כדי
להלדיק המשקל והניגון ובמקומות הולכך לחסר אות גם כן מפני זה... התחשוב
שטעה אדון הנביאים בדקדוק האותיות וסדר כתיבתם? אלא שענין השיר ולכך
הניגון והזמר הכריכו לכך."

אברבנאל מביא דוגמאות להוספה של אותיות ו"ו ויו"ד:

וְאֶרְבֹּמְנֵהוּ, יִכְסִיבוּ, יֵאכְלֵבוּ, תִּמְלֵאֵבוּ, תִּרְיִשְׁבוּ יְדֵי, תִּבְלַעְבוּ, תִּבְאֵבוּ, וְתִטְעֵבוּ.

לאור דברי האברבנאל שמילות השירה "הותאמו" למנגינה אותה שוררו משה ובני-
ישראל, ניתן להוסיף וליישב בכך שינויים דקדוקיים נוספים אותם אנו מוצאים
ב"שירת הים". כגון:

1) הדגש החזק החריג באות קי שבמילה "בִּמְקָדְשִׁי" בפסוק "בִּמְקָדְשִׁי ה' כוֹנֵנוּ יְדִיךָ".

2) הדגש הקל באות גי במילה 'גָּאָה' בפסוק "כִּי-גָּאָה גָּאָה" (טו, א) שלכאורה אינו
נצרך לפי כללי התורה, היות והמילה הקודמת לו מסתיימת באות ה' ושעם מחבר.
וכן במילים: בְּיָ כְּמוֹכָה, עִם-וְוֹ גָּאֵלְתִּי, יְדִבּוּ כְּאֶבֶן. זוהי תופעת ה"דחיק" – הדגש
בא כדי להדגיש את ההברות הללו.

טעמי המקרא בשירות התחביר

מִקְדָּשׁ אֲדֹנָי כּוֹנְנֵוּ יְדִיךָ (טו, יז)

רש"י: **מקדש ה'** – הַטַּעַם עָלָיו זָקָף גָּדוֹל, לְהַפְרִידוֹ מִתַּבַּת הַשָּׁם שְׁלֹאֲחֲרָיו, הַמְקַדָּשׁ הַזֶּה כּוֹנְנֵוּ יְדִיךָ ה'.

על פי פירוש רש"י יש פסיק אחרי המילה **מִקְדָּשׁ**, שהיא מוטעמת בטעם מפריד זקף גדול. גם במילה ה' יש טעם מפריד – טפחא ולכן גם אחריה יש מעין פסיק. המילה ה' היא פניה עם פסיק לפניה ופסיק אחריה.

להלן התפקיד התחבירי של המילים בפסוק זה: **יְדִיךָ** – נושא

כוֹנְנֵוּ – נשוא

מִקְדָּשׁ – מושא

ה' – פניה

צָלְלוּ כְּעוֹפֶרֶת בְּמִים אֲדִירִים (טו, י)

האם המילה 'אדירים' מתייחסת למים והיא לוואי, או שהיא נושא ומשמעות הפסוק שהאדירים צללו במים? נביא להלן דעות לכאן ולכאן:

אונקלוס תרגם: **"בְּמַיִן תְּקִיפִין"**, כלומר שיאדירים מתייחסת למים.

כך גם מפרש **האבן עזרא**: **"במים אדירים – דבק עם: צללו, כאלו אמר: צללו במים אדירים כעופרת"**. וגם **רשב"ם**: **"צללו כעופרת – במימות שהן אדירים..."**.

לעומתם **הספורנו** מפרש שיאדירים מוסב על המצריים: **"אֲדִירִים – שְׂרָיִם וְרֵאשֵׁי עַם צָלְלוּ כְּעוֹפֶרֶת בְּמִים"**.

כך גם מוכח שלמדה **הגמרא במסכת מנחות** דף נג עמוד א: **"יבא אדיר זה הקדוש ברוך הוא דכתיב (תהלים צג, ד) אדיר במרום ה', ויפרע לאדירים אלו ישראל שנאמר ואדירי כל חפצי במ, מאדירים אלו המצרים דכתיב (שמות טו, י) צללו כעופרת במים אדירים, באדירים אלו מים שנאי (תהלים צג, ד) מקולות מים רבים אדירים משברי ים"**.

ומה אנו למדים **מטעמי המקרא**?

בראיה ראשונית יש שראו את הטעם טפחא שהוא טעם מפסיק מתחת למילה מים, וכתבו שיש להסיק מכך שאין המילה 'אדירים' מתייחסת למים. אך טעות בידם. נצטט את דברי יצחק בר בסידור **"עבודת ישראל"** (רדלהיים, תרכ"ח): **"כי תיבת כעופרת היא מוטעמת בזקף, ולעולם הזקף מפסיק יותר מהטפחא שלאחריו. לדבריו,**

הזקף שמעל המילה 'כעופרתי' הוא המפסיק היותר חזק וקובע. אם כן על פי הטעמים 'אדירים' מתייחס אל המים.

ה"משנה-ברורה" בסימן נא ס"ק יז כתב: "יש להפסיק בין במים ובין אדירים, שהאדירים קאי על מצרים".

ניבים ופתגמים בפרשה

וַיִּהְיֶה לִבָּב פְּרַעֲהוּ וַעֲבָדָיו אֶל-הָעַם (יד, ה)

הפך את לבו - שינה דעתו, השתנו רגשותיו.

וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל יֵצְאוּ בְיַד רַמְהָ (יד, ח)

ביד רמה - בגאון, בנצחון מרשים לעיני כל (רמה משמע מורמת).

וַיֵּשֶׁב הָיִם לַפְּנֹת בְּקֶרֶךְ לְאֵיתָנוּ (יד, כז)

שב לאיתנו - התחזק כפי שהיה קודם, חזר למצבו הקודם, הבריא ממחלתו.

וְהוּא כּוֹרֵעַ גֹּדֹל לִבָּן וְטַעְמוֹ כְּצַפְיֹזֹת בְּדָבֶשׁ (טז, לא)

כצפיחית בדבש - כינוי לדבר מתקתק, תופין.

עריכת לשון: כוכבה גרסון